

СТРАТЕГИЧЕСКИ ЕЛЕМЕНТИ НА МАКРОИКОНОМИЧЕСКАТА ПОЛИТИКА В БЪЛГАРИЯ

Изработването на цялостна визия за формирането на адекватна макроикономическа политика в перспектива предполага локализиране на възможните източници на икономическо напрежение, както и на съответните области на напрежение в контекста на конкретните макроикономически цели.¹ Направен е опит за очертаване на основни видове потенциални напрежения в икономиката на България в средносрочна перспектива и формулиране на препоръчителни варианти на макроикономическа политика. Аналитичното изследване е насочено към отстояването на стратегически принципи на поведение на макроикономическото управление, а не към конструирането на тактически прийоми за постигане на определени краткосрочни цели. Цялостният анализ и формулираните препоръки са в духа на либералната икономическа доктрина и по-специално в разбирането, че основните лостове на макроикономическата политика са (без претенции за йерархична подреденост) в областта на бюджетно-монетарните въздействия и в изграждането на качествено функционираща институционална среда.

JEL: E61; E63

Валутен режим

Състояние

След поредица от сериозни перипетии през първата половина на 90-те години на XX век българският лев намери спокоен и сигурен пристан със закотвянето си към DEM (респ. EUR). Изборът на конкретната валутна котва не беше тривиален, но времето доказа неговата правилност. Облекчаващо обстоятелство беше голямата обезценка на местната валута непосредствено преди въвеждането на паричен съвет (ПС) – с повече от 20 пъти за 18 месеца (януари 1996 г. – юни 1997 г.). Тази стартова позиция формира благоприятна вътрешна среда за постепенно и безболезнено адаптиране на производствените структури към новите реалности.

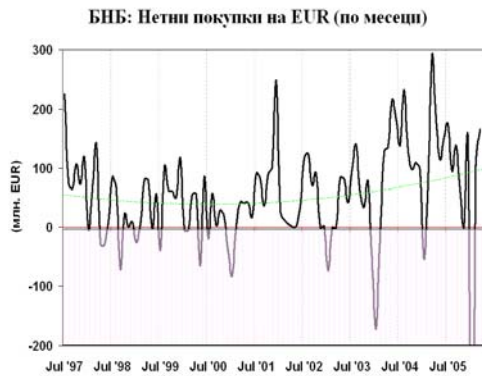
Паричният съвет намалява чувствително трансакционните разходи при международния икономически обмен и съдейства за систематично изчистване на “луфтовете” в производствения сектор. Последователно провежданите

¹ Основният масив на използваната информация за динамиката на икономическите процеси в България е почерпен и може да се намери в Интернет-страниците на БНБ и на Министерството на финансите (МФ). За облекчаване на изложението винаги, когато използваната информация е от тези Интернет-страници, конкретното позоваване на информационния източник е пропуснато. Във всички останали случаи се прави точна библиографска препратка.

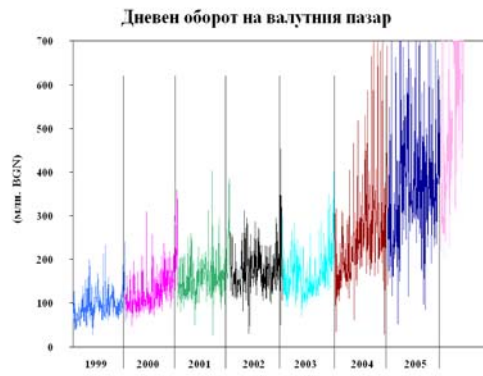
структурни реформи в хармония с действието на ПС наложиха нов стил и ново отношение към производствената дейност и производствените отношения.

Системата на ПС у нас е обект на перманентен професионален интерес. Периодично се извисяват гласове за преоценка на валутния режим, за смяна на действащия паричен съвет. Най-общо основанията се фокусират върху т.нар. "надценяване" на българския лев. При това точното формулиране на понятието "надценяване" на местната валута остава на заден план. Показателен е например професионално непремереният хор за своевременен и незабавен отказ от ПС у нас непосредствено след финансовата катастрофа в Аржентина в началото на 2002 г., като алтернативата (поддържането на ПС) се свързваше с неизбежни финансово-икономически катаклизми в непосредственото бъдеще напълно в духа на аржентинската криза. Животът потвърди необосноваността на тези предвиждания.

Фигура 1

Фигура 2

Фигура 3

Адекватният и ангажиран прочит на икономическите реалности у нас оформя друг извод. Търсенето на българската валута на вътрешния пазар последователно нараства. От въвеждането на ПС БНБ е нетен купувач на резервна валута с нарастваща интензивност (фиг. 1). През 1998-2000 г. банката изкупува от вътрешния валутен пазар средногодишно нетно по около 320 млн. EUR, през следващите три години (2001-2003 г.) същият показател нараства на 550 млн. EUR, а през 2004-2005 г. – на 1300 млн. EUR. Същевременно ежедневният оборот на вътрешния валутен пазар систематично нараства (фиг. 2). За 1999-2000 г. той е 55 млн. EUR, покачва се на 85 млн. през 2001-2003 г. и на 160 млн. EUR за следващите 2004-2005 г. Инвеститорите в българската икономика, икономическите агенти и населението оценяват позитивно позицията на местната валута, търсят я и оперират с нея. Подобна реалност съвсем не се съгласува с концепцията за “надцененост” на местната валута, която предполага масирано бягство от нея и преминаване на чуждестранни валутни позиции.

Сигурността на българския лев позволи на БНБ да увеличи брутните международни валутни резерви на страната за времето след въвеждането на ПС близо пет пъти – от по-малко от 3 млрд. лв. в средата на 1997 г. до 14.4 млрд. в края на 2005 г. При това за целия този период България изплаща значителни суми в чуждестранна валута за обслужване на брутния си външен дълг (например повече от 5 млрд. EUR през 2005 г. (фиг. 3).

Наблюдава се позитивно развитие във валутната структура на депозитите на населението и икономическите агенти и по-общо – на пасивите на търговските банки (ТБ) у нас. Депозитите в BGN нарастват от 42% през 2001 г. до около 50% към 2006 г. По-динамична е валутната структура на пасивите на ТБ при разграничаване на EUR- и BGN-съставката и тази в други чуждестранни валути. През 2003 г. последните (не BGN и не EUR) формират 22% от пасивите на ТБ, докато в началото на 2006 г. този дял спада на 13%. Подобно развитие е забележително за България, в която USD традиционно е притежавал доминираща валутна репутация.

Всичко това не би могло да се случи без оздравителното действие на ПС.

Макроикономическа политика

Макроикономическата политика в средносрочна перспектива би трябвало да се съобразява с безспорно фиксираните позитивни въздействия от действието на ПС и неотклонно да отстоява неговото поддържане. Още повече, когато на не толкова отдалечения хоризонт се очертава окончателното възприемане на EUR като единствено платежно средство в страната. В стратегията на БНБ от 2004 г. е изрично отбелязана твърдата поддръжка на ПС, но изборът на този вид валутен режим в крайна сметка е от компетентците на правителството и на Народното събрание. Всякакво колебание в твърдото решение за поддържането на ПС от страна на макроикономическия елит може да разколебае увереността в устойчивата

валутна позиция на България, да възбуди нереалистични очаквания и да подрони цялостната финансова стабилност с трудно предсказуеми негативни последици.

Бюджетни структури

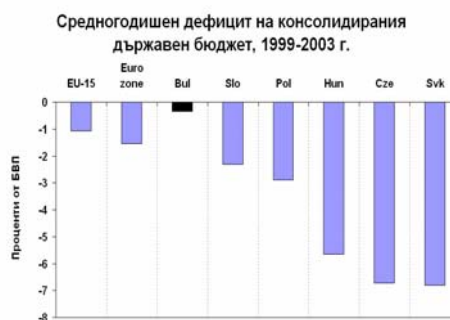
Състояние

В условията на ПС натезават по важност и макроикономически въздействия фискалната политика и състоянието на държавния бюджет. За периода след неговото въвеждане България съумя да спази забележителна бюджетна дисциплина (фиг. 4). Тя изглежда толкова по-внушителна на фона на реалностите в европейските страни (фиг. 5). Здравата бюджетна дисциплина беше необходима най-вече като противотежест на разширяващия се дефицит по текущата сметка на платежния баланс.

Фигура 4

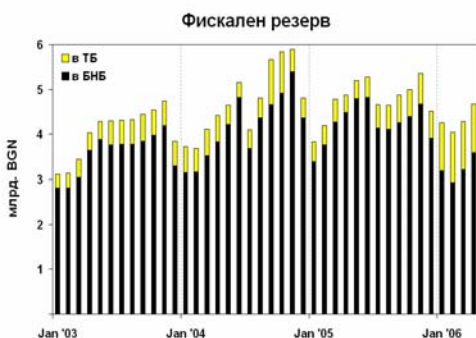

Фигура 5

Източник: World Economic and Social Survey 2004 (Trends and Policies in the World Economy). UN, DESA, N.Y., p. 95 и собствени пресмятания.

Фигура 6

Фигура 7

Фигура 8

Фигура 9

Източник: НСИ и собствени пресмятания.

Подобряващите се възможности за финансиране на бюджетните структури позволиха значителното нарастване на разполагаемите финансови ресурси на правителството и по-специално на т.нар. фискален резерв (фиг. 7). Рекордните му стойности към края на 2004 г. поизостриха апетитите на политиките за защита на *“националните интереси”* чрез изразходване на натрупана парична маса без достатъчен разчет за функционалния му състав и предназначение.² Избуялите желания се поохладиха (не без помощта на МВФ), но се появи алтернативен вариант. Министерството на финансите реши да използва натрупаните резерви за осигуряване на допълнителни бюджетни постъпления – чрез депозирването на част от фискалния резерв в ТБ. Неочетеното последствие беше, че по такъв начин то провежда своеобразна монетарна политика, без да има необходимата готовност за това. Увлечението беше преодоляно, но въпреки всичко остана възможността за инцидентно увеличаване на поддържаните от бюджетните организации финансови ресурси в ТБ (фиг. 8), което все пак оказва дискреционно въздействие върху паричното обръщение.

Възможностите за реализация на значителен бюджетен излишък бяха подкрепени от чувствителното преизпълнение на приходната част на държавния бюджет. За 2003-2005 г. например планираните в републиканските бюджети приходи се преизпълняват средногодишно с близо 12%! Наред с естественото удовлетворение от реализираните по-високи приходи (планирани резерви!) нараства и безпокойството от нежеланите

² Предназначението и замисълът при конструирането на фискалния резерв е осигуряване на достатъчно финансови ресурси за безпрепятствено обслужване на външния държавен дълг. В недалечното бъдеще предстои погасяване на големи дългови главници (най-вече свързани с емисиите на глобалните облигации), а приватизацията почти изчерпа своите възможности. Оценката на фискалния резерв трябва да се извършва в перспективен план, а не от позицията на днешните ни желания.

последствия. Вече почти традиционно наложилият се модел на помесечно разпределение на разходите в републиканския бюджет следва ярко изразена стъпаловидна структура (фиг. 8).³ Оформената цикличност се отразява и на помесечната динамика на фискалния резерв. Годишната стартира с ниски равнища на бюджетно финансиране, което пренасочва ресурси към фискалния резерв. В рамките на годината постепенно нарастват преразпределяните финансови ресурси, за да се стигне до рекорден максимум в последния месец. Подобно помесечно разпределение на разходите е удобно за бюджетарите от МФ, но е нежелано в контекста на хармоничното икономическо развитие. Поразителна е приликата с цикличната помесечна динамика на реалните доходи на човек от домакинство в рамките на годината (фиг. 9) – началото на годината се характеризира с открояващо се ниски реални доходи, които постепенно нарастват, за да достигнат рекордни високи стойности в края.

Съществува пряка корелация на наблюдаваното помесечно разпределение на доходите, от една страна, и помесечната динамика на инфлацията, от друга. Сходна месечна цикличност е характерна и за индекса на потребителските цени. Подобни резки колебания създават социално напрежение, а и специфичната времева структура на доходите рефлектира върху нерационалното използване на разполагаемите потребителски ресурси, т.е. остават недоизползвани и пренебрегнати структурните елементи за повишаване на потребителската удовлетвореност.

Качеството и оценката на потреблението не е инвариантно към разпределението на доходите в рамките на годината – при едно и също равнище на годишните доходи относително по-равномерното му помесечно разпределение повишава потребителската удовлетвореност, респ. чувството за социална справедливост. Подобряването на времевата структура на получаваните доходи в посока към туширане на големите помесечни вариации увеличава потребителната им стойност, т.е. представлява допълнителен резерв за повишаване на положителния социален ефект от високата икономическа активност.

Въпреки че възможностите на макроикономическото управление за промяна на доходите са относително ограничени (до въздействия върху доходите на заетите лица в публичния сектор), поведението на правителството оказва влияние и въздействие върху принципите на управление в частния сектор. Нещо повече, то е модел за подражание на последния. Това е

³ В специализираната литература се дискутират два модела на бюджетно изпълнение и бюджетно счетоводство – на касова и на твърда основа (термините на английски език са *cash basis* и *accrual basis*). Това, което се практикува у нас, е касово бюджетиране. Страните от OECD се пренасочват към твърдо бюджетиране, което е и препоръка на бюджетните анализатори за икономиките в преход (*Diamond, J. Budget System Reform in Emerging Economies. IMF Occasional Paper N 245, 2006, VI*). Последното обаче изисква целево насочена техническа и административна подготовка.

причината, поради която отношението на макроикономическия елит към планирането на помесечната структура на разходите в държавния бюджет, респ. времевата структура на доходите в рамките на годината, има значение за цялостния процес на подоходно регулиране.

В търсене на стимули за икономически растеж през последните години се експериментираха различни данъчни структури. Фиксираните резултати не са еднозначни, както и не са били еднозначни резултатите от сходни експерименти в други страни. Идеята за предоставяне на по-голяма част от дохода в бизнеса с оглед стимулиране на икономическата активност е толкова примамлива, че предизвиква подозрение. Това, което е видно на повърхността, е, че се фиксира позитивна икономическа динамика, но и че се засилва социалното разслоение. Остава проблематично доколко позитивната икономическа динамика е следствие от променената структура на данъчно облагане и доколко следва естествен позитивен ход. Чувствителна част от намалението на данъчната тежест облагодетелства по-заможната част от населението, а то предпочита да засили показното потребление и да инвестира в непроизводително натрупване (палати). Досега макроикономическото управление не е направило опит (а и не показва, че разбира проблема) да ограничава непроизводителното натрупване за сметка на производителното. Разпространена световна практика е например неефективно замразяването на финансови ресурси в недвижима потребителска собственост.

Същевременно основни дейности, свързани с нормалното функциониране на държавния апарат, остават недофинансирани. Аналогично е положението и с позагърбените дългосрочни грижи на държавата. Образованието и здравеопазването, които трябва твърдо и неотстъпно да стоят в ползрението на правителството, страдат от неясни и размити управленски постановки все в посока към поддържането на маргиналният статут на заетите в тези дейности лица. Формираното статукво създава предпоставки за нерегламентирано осигуряване на допълнителни доходи и тогава, когато това не е възможно – за натрупване и засилване на социално напрежение.

Бюджетна политика

Изкушенията за провеждане на активна бюджетна политика в контекста на цялостна макроикономическа политика не са малки и не са малко. Не бива обаче да се загърбва дългосрочната перспектива и необходимостта от изпреварващо финансиране на жизненоважни държавни функции, а и текущите резултати от проведените активни бюджетни политики остават недостатъчно удовлетворителни. Очакванията на управленския екип са подсилени, а реакцията на инвеститорите е въздържана и изчаквателна. Има основания да се смята, че подобна активност внася повече несигурност и колебания в бизнес-средите, отколкото увереност. Рационалните очаквания

калкулират явно и неявно в инвестиционните разчети обратното завъртане на колелото, възвръщане на статуквото, което увеличава предпазливостта.

Това, от което се нуждае страната най-вече в контекста на предстоящото присъединяване към ЕС, е придържането към твърди, устойчиви и предвидими правила на бюджетна политика. Макроикономическата политика трябва да избягва нередко хаотичните промени в законовите положения в търсене на печелившо решение и демонстрация на активност. Честите промени в законодателството (данъчни ставки, различни по характер данъчни облекчения, нормативни уредби) възбуждат неоправдани очаквания в населението и икономическите агенти, а и стимулират неспазване и заобикаляне на законовите положения.⁴ Няма лесни и бързи начини за решаване на трудни икономически проблеми. Необходимо е последователно отстояване на твърда и безпрекословна финансова дисциплина, вкл. и стриктно и безупречно спазване на действащите закони. Изкуствено иницираните управленски въздействия в търсене на демонстративна активност в крайна сметка водят до противоположни резултати.

Бюджетната политика трябва да поеме задължението и отговорността за изграждане на дългосрочните опори на социално-икономическото развитие. Здравеопазването, образованието и науката изискват многогодишни целенасочени усилия (вкл. финансови) за достигане на определено приемливо равнище на дългосрочна обществена възвръщаемост. Безшумното загърбване на тези дейности може да се впише в краткосрочните проспекти, но систематичното бягство от отговорното им третиране ще доведе до пределно трудни за решаване дългосрочни проблеми. И когато положението стане нетърпимо, тогава ще са необходими нови десетки години за възстановяване на нормалното им функциониране.

Управлението на държавния бюджет трябва да осъзнае вредата от прекомерно *“сигурното”* планиране на приходната, респ. на разходната част. Осигуреният комфорт на бюджетарите рефлектира в задържащо въздействие за хармоничното развитие на икономическите процеси.

Препоръчително е данъчната политика да се придържа не към експериментални режими със съмнителни ефекти, а към установени и доказани принципи на съвременното данъчно облагане. Неприемливо е в търсене на магически данъчни схеми да се съдейства за засилване на подоходното разслоение на обществото. Този въпрос има отношение и към стимулирането на производственото натрупване. Доказала своята ефективност световна практика

⁴ Заслужава да се хвърли поглед (макар и чисто информативен) върху динамиката на корпоративния данък. Пресмята се, че в ЕС-15 средният корпоративен данък е 34.4% през 1999 г. и спада до 32.2% към 2004 г. (Poirson, H. The Tax System in India: Could Reform Spur Growth? IMF Working Paper WP/06/93, April 2006, p. 14). В същото време корпоративният данък в България спада от 34 на 18%! Сигурно е, че ще наблюдаваме обратна динамика (на корпоративния данък в България), въпросът е единствено – кога? Бизнесът усеща подобна необходимост и подчинява своите действия на собствените си рационални очаквания.

е създаването на фискални затруднения пред прекомерното и несъобразно разрастване на непроизводителното натрупване. Населението и икономическите агенти трябва да почувстват, че традиционно наложилото се разбиране за "сигурно" инвестиране в недвижими, респ. замразяването на финансови ресурси, е нежелателно и неприемливо от обществена гледна точка и ще бъде подходящо санкционирано. Пренасочването на инвестиционния интерес обаче трябва да бъде подходящо базирано най-вече чрез създаването на действени възможности за алтернативно инвестиране – преди всичко с осигуряването на условия за ефективно функциониране на финансовите и капиталовите пазари.

Опитът на новоприсъединилите се към ЕС страни (от 2004 г.) показва, че бюджетната политика у нас ще се сблъска с нов вид предизвикателство след присъединяването ни към ЕС (2007 г.). България ще се включи към вътрешносъюзния пазар и проследяването на сделките с регистрирани лица ще е много по-трудно. Ще се усложни процесът на събиране на ДДС, тъй като традиционно наложилата се схема за неговото начисляване при презграничното движение на стоки и услуги ще престане да функционира. В допълнение в редица страни-членки на ЕС действа принципът на доброволното регистриране на ДДС без съществуването на задължителен праг.

Макроикономическото управление трябва своевременно да се подготви за съществува променената обстановка и институционална среда. Необходимо е да се пресекат възможностите за регистриране и прехвърляне на фирми на фиктивни и несъществуващи лица, да се засили контролът за предотвратяване на разнообразните схеми за реализиране на фиктивен износ. Данъчната администрация трябва да е запозната в детайли с юридическите особености на сделките в ЕС, както и с действието на специалните ДДС режими. Не на последно място е необходимо да се унифицира данъчното законодателство, особено и най-вече с оглед на недопускане и санкциониране на измами с ДДС. В противен случай страната ще се сблъска със ситуация, в която неговата събираемост ще се редуцира съществено и ще се дезорганизират бюджетните процедури с всички произтичащи от това неблагоприятни както икономически, така и чисто социални последици.

Не на последно място, трябва да се преосмисли прилаганата методика за оценяване на БВП. Икономико-социалните процеси в страната се променят интензивно и статистическата методология не бива да изостава от тази динамика. Проблемите в официалната статистическа отчетност в крайна сметка рефлектират при формирането на макроикономическата политика, а това вече повишава значително важността на проблема.

Инфлационна динамика

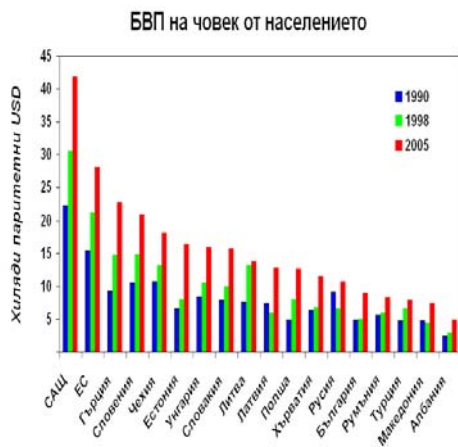
Състояние

След относителен застои и упадък в икономическото развитие през първата половина на 90-те години на XX век през последните 7-8 години

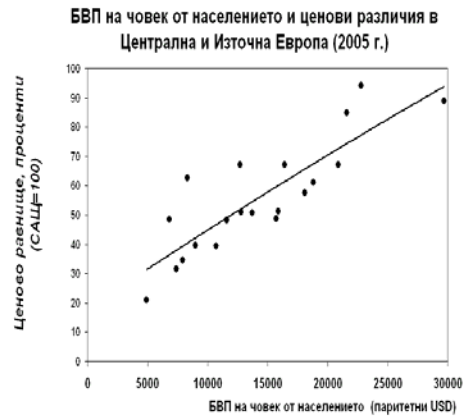
България отбелязва отчетлив прогрес. Стабилизирането на финансовите структури оказва видимо позитивно въздействие върху икономическата динамика. Икономическият прогрес се проявява чрез две основни измерения – номинални и паритетни. През 1998 г. паритетната оценка на БВП на човек от населението у нас е под една четвърт от това в ЕС, докато седем години по-късно тя достига до една трета (фиг. 10)! Паритетната оценка за периода у нас нараства с повече от 80% и тази динамика е една от най-високите за страните от Централна и Източна Европа (ЦИЕ).

Продължава обаче да съществува сериозен дисбаланс между номинални и паритетни стойности. Причината е в относително ниското равнище на цените у нас в сравнение с развитите страни. Към 2005 г. общото ценово равнище достигна до около 40% от това в напредналите държави (САЩ, ЕС) при тенденция на постепенно сближаване. Практиката в ЦИЕ показва, че намаляването на пропастта в равнищата на БВП неминуемо предполага свиване на ценовия разрыв (фиг. 11). При фиксиран валутен курс последното е възможно единствено при изпреварваща инфлационна динамика у нас в сравнение с тази в развитите страни.

Фигура 10

Фигура 11

Източник: The World Factbook 2005. CIA; Internet; НСИ.

Икономическата логика оправдава по-високата скорост на цените у нас и тя не е обезпокоителна от икономическа гледна точка на фона на стойностите на другите макроикономически показатели. Подобно развитие би трябвало да се очаква и е нормално като тенденция. Постъпателният инфлационен растеж се отразява поне в същата степен и на прираста на доходите, така че тревога за свиване на реалния растеж на доходите не съществува. Притесненията са свързани с възникващи напрежения в други сфери.

При действащ ПС изпреварващата инфлационна динамика води до повишаване на реалния ефективен валутен курс. Икономическите последици се проявяват по няколко линии:

- Износът започва да чувства засилващ се натиск по линия на оскъпяващите се производствени разходи.

- Вносът става все по-достъпен и предпочитанията на вътрешния потребител се пренасочват от потребление на местни стоки към потребление на вносни.

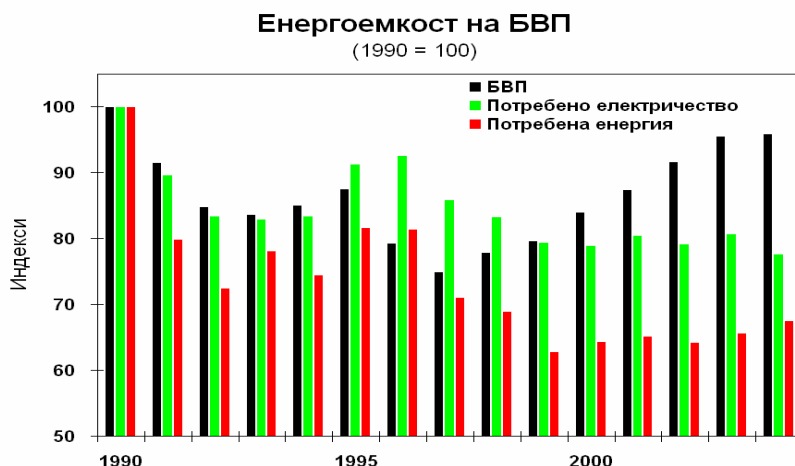
- Атрактивността на страната за чуждестранните туристи от гледна точка на относително евтини (с подбити цени) туристически и всякакви други услуги намалява.

- Повишава се обаче международната оценка на вътрешния труд – доходите на населението в международни измерения (EUR, USD) нарастват по-бързо от реалните му доходи.

Генерира се инфлационно напрежение в производствените структури, което не се предава изцяло на потребителските цени. През последните три години (2003-2005 г.) например средногодишният темп на прираст на цените на използваните в производството суровини и материали (PPI) превишава този на крайните потребителски цени (CPI) – 5.9 срещу 4.4%!

Единственото икономическо противодействие предполага както производството на стоки, така и предлагането на услуги да намерят начини и пътища за поддържане и увеличаване на конкурентоспособността си главно по линия на повишаване на ефективността и качеството на произвежданите стоки и услуги. Такава е и желязната логика на икономическия просперитет – населението може да се почувства материално по-добре в сравнителен междустранов план само тогава, когато икономиката работи по-добре (по-ефективно!).

Фигура 12

Бизнесът у нас съумява да се справя с предизвикателствата на последователно и реално засилващата се местна валута, а и потреблението реагира на промените в относителните цени. Като показателен пример на фиг. 12 може да се проследи изменението на енергоемкостта на БВП. През първата половина на 90-те години структурните реформи напредват бавно и промяната на енергоемкостта е по-скоро привидна. Процесите се променят през втората половина на периода и по-нататък. Постепенното освобождаване от административния натиск върху енергийните цени променя отношението на икономическите агенти и населението към енергийните ресурси и положителните резултати не закъсняват – БВП бележи чувствителни позитивни темпове при почти неизменно потребление на енергия. Определена част от общото понижение на енергоемкостта на БВП се дължи на вътрешноструктурно производствено преформатиране, което също може да се оцени положително, доколкото се налага прогресивен модел на производствена активност. Промяната на отношението към енергийните ресурси направи възможно реализирането на значителен износ на електроенергия при неувеличаващо се електропроизводство.

Ярък пример за потенциала на реалния сектор да преодолява затрудненията от оскъпяването на местната валута е интензивната динамика на износа на стоки и услуги. През 1999 г. износът на стоки се оценява на 4 млрд. USD, докато през 2005 г. той е близо три пъти повече (средногодишен темп на прираст за шестгодишния период в текущи USD от 20%!). Сходна е ситуацията и с постъпленията от туризма (прираст от 2.6 пъти в номинални USD измерения за последните шест години!). Подобна динамика изглеждаше чиста химера в съвсем близкото минало. Променените условия позволяват на българската икономика да намери възможности за чувствително нарастване на износа на стоки и услуги въпреки потискащото въздействие на оскъпяващата се местна валута.

Потребителят чувства позитивната икономическа динамика по линия на повишаващите се реални доходи (вж. фиг. 9), а благоприятното влияние на оскъпяващата се местна валута - по линия на повишаващата се международна оценка на вътрешния труд. Вносните стоки и услуги стават все по-достъпни за българските граждани основно поради изпреварваща динамика на вътрешните доходи в международни измерения (EUR). Последното способства и за интегрирането на страната в европейските и световните структури.

Констатациите (в негативен контекст) за (относително) високата инфлация у нас трябва да се приемат конструктивно. Чрез по-високата си инфлация България се подготвя за членство в Еврозоната. Повишава се общото вътрешно равнище на цените, а се променя и системата на относителни цени. Всичко това се извършва в процеса на адаптация към

европейските реалности. Изпреварваща инфлация ще се поддържа, докато страната се подготви окончателно за присъединяване към Еврозоната. Добрият треньор пуска боксьора-аматьор на професионалния ринг тогава, когато той вече е натрупал необходимата мускулна маса и издръжливост.

Макроикономическа политика

В условията на действащ паричен съвет макроикономическото управление разполага с ограничени възможности и механизми за контролиране (регулиране) на инфлационните процеси. Нещо повече, стремежът за изкуствено (административно) задържане на естествения ценови ръст може да доведе до нежелани последствия. Окончателното и необратимо интегриране в европейските и световните икономически и финансови структури не е възможно да се осъществи успешно при чувствително изоставащо вътрешно ценово равнище. Административната намеса в пазарните процеси може временно да потисне ценовата динамика, но за сметка на изкривяване на вътрешните икономически и финансови структури (както негативният опит от средата на 90-те години у нас недвусмислено потвърждава).

Макроикономическата политика трябва да бъде максимално прозрачна и предвидима, без ненужни и вредни управленски инициативи с неясни последствия, без симулиране на нееднозначно оценявана и проблематична управленска активност. Възможностите на макроикономическото управление за оказване на възпиращо въздействие върху ускорения ценови растеж в условията на действащ ПС и доминиращи пазарни взаимодействия са основно две:

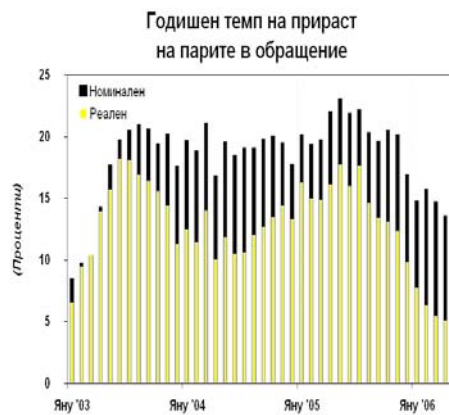
Първо, контрол върху кредитната активност на търговските банки, което поставя изисквания и императиви върху политиката на БНБ. Наред с БНБ ТБ са в състояние да създават (да творят) ново парично обръщение и въздействат върху него. В качеството си на защитник на обществените интереси БНБ е призвана да наблюдава, контролира и регулира този процес.

На фиг. 13 може да се проследи динамиката на кредитната активност на ТБ и ясно изразената тенденция към свиването ѝ в края на периода като следствие от предприетите от БНБ рестриктивни мерки. Високата кредитна активност на ТБ се отразява паралелно на динамиката на парично обръщение (фиг. 14), което е предпоставка за стимулиране на инфлационните процеси. Скоростта на увеличаване на паричното обръщение намалява в края на периода като следствие от рестриктивната политика на БНБ и съдейства за потискане на инфлационните процеси. Безусловно по-нататъшното регулаторно поведение на централната банка по линия на контролирането на кредитната активност на ТБ трябва да продължи и в бъдеще.

Фигура 13

Фигура 14

Второ, възможно (позитивно) решение като елемент от макроикономическата политика е създаването и поддържането на здрави институционални основи, които да позволят на икономиката да се адаптира към променящата се ситуация и да абсорбира управленски и технологични иновации в стремеж към неотменима производствена агресия. Един от малкото ефективни и крайно необходими принципи на макроикономическо управление в посока към поносимост на ценовите изменения е поддържането на максимално доброжелателна производствена среда, която да премахва всякакви пречки за безпроблемното действие на конкуренцията. Освен мощен ограничител на неоправдан ценови растеж конкуренцията е и незаменим и перфектен учител на производствения мениджмънт за намиране на път към потребителя.⁵ Изрично трябва да се акцентира и върху необходимостта от неотменно и категорично изразявана политическа воля за административна ненамеса в пазарните императиви, свързани с промяна на относителните и абсолютните цени. В контекста на генотипните особености на нашето общество е вредно и опасно да се формират каквито и да било очаквания у населението за активни административни мероприятия по пътя към задържането на инфлационните процеси.

Проблемът с инфлацията и придържането към адекватна макроикономическа политика придобива нови измерения в контекста на присъединяването на България към ЕС. Във финансовата рамка за 2007-2013 г. се предвижда

⁵ Ф. Хайек отбелязва, че "конкуренцията е процедура за откриване на новото, процедура, ... караща хората несъзнателно да се вписват в новите обстоятелства" (Хайек, Ф. Фаталната самонадеяност. С., Изд. "Отворено общество", 1997, с. 30). Съзнателното или несъзнателно ограничаване на конкуренцията намалява образователната култура на производителите.

България да получи от съответните еврофондове 6 млрд. EUR за регионална политика, 5 млрд. за селските райони и земеделие и 500 млн. EUR за други политики.⁶ Сумарният приток на финансови ресурси по линия на сътрудничеството с ЕС за периода се оценява на 11.5 млрд. EUR. Тази парична маса е около 6-7% от БВП, респ. 15-16% от приходите в държавния бюджет и една пета до една четвърт от парите в обръщение.⁷ Макроикономическото управление ще бъде изправено пред сериозно предизвикателство, свързано с рационалното управление на чувствително нарастващата парична маса. При всички случаи ще се чувства осезаем натиск върху ценовото равнище, което трябва подходящо да се смекчи и неутрализира. Проблемът има отношение както към политиката на БНБ, така и към фискалната политика. Най-вероятно е обаче администрацията да не съумее да усвои предоставените ресурси в достатъчно висока степен, което при равни други условия отново означава забавяне на процеса на интеграция в европейските структури.

Външnodългово натоварване

Състояние

България стартира началото на 90-те години на XX век при изключително тежко, почти безнадеждно състояние на външnodълговото натоварване. Тогава brutния външен дълг превишаваше с 60% БВП. Дори и след сключването на споразумението с Лондонския клуб на банкерите през 1994 г. външnodълговото натоварване продължаваше да бъде твърде високо – около 120% от БВП. След въвеждането на ПС през 1997 г. започна траен процес на прогресивно подобряване на външnodълговите показатели. Към края на 2005 г. brutният външен дълг се оценява на около 67.6% от БВП, като публичният и публично гарантиран външен дълг е 24.3%.

Забележителният напредък в намаляването на външnodълговата тежест не е следствие нито от намаляването на абсолютната величина на brutния външен дълг, нито от рязкото увеличаване на БВП. За 1999-2005 г. например както brutният външен дълг в абсолютни единици (в EUR), така и БВП в реални измерения нарастват приблизително с по една трета.

Подобриенето на външnodълговите показатели е следствие от реалното оскъпяване на българския лев, т.е. от подобриенето на международните позиции на местната валута като резултат от успешното функциониране на ПС. При цялата комплицираност на положението въпросът е как се оценява външnodълговото натоварване в перспектива от позициите на днешния ден?

⁶ По думите на министъра на финансите Пл. Орешарски (Стандарт, 11.05.2006 г., с. 11).

⁷ БВП за 2005 г. е 42 млрд. лв., а приведената оценка съответства на средногодишен темп на прираст от около 5%. Парите в обръщение към края на 2005 г. у нас се оценяват на близо 6 млрд. лв., като за 2001-2005 г. нарастват с около една пета средногодишно. В следващото десетилетие е най-вероятно този темп на прираст да спадне до около 15%, така че чистият планиран приток на финансови ресурси от фондовете на ЕС за 2007-2013 г. ще формира около една пета до една четвърт от паричното обръщение.

Външните дългови взаимодействия са обвързани пряко с характера и протичането на вътрешноикономическите процеси. Емитираните външни финансови задължения стимулират интензификацията на вътрешната икономическа активност, но биха могли да се превърнат в тежко бреме и трудно преодолимо препятствие пред икономическия растеж. Ключът към успеха (както почти винаги) е в рационалното използване на разполагаемите ресурси, в избистрянето на перспективния поглед и адекватното своевременно оценяване на последствията от едни или други управленски решения.

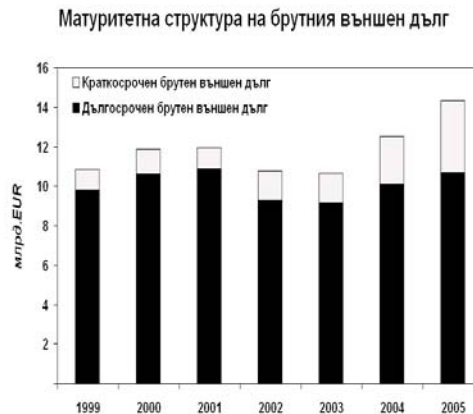
Естествената реакция при почувствана вече задържаща сила на външно-дълговото бреме е последователното му намаляване, твърде често с цената на всичко. Същевременно крайната цел на макроикономическото управление е постигането на траен икономически просперитет, а не премахването на външните дългови задължения. Нещо повече, прибързаното налагане на междинни съпътстващи цели (например изпреварващо и твърдо намаляване на външните финансови задължения) като основни може да доведе до отстъпление и изоставане от преследваното ключово развитие, което в крайна сметка е гаранция за решаването на възловите икономически проблеми.

Аналитични оценки показват, че при съществуващите икономически реалности у нас към началото на XXI век самоцелното намаляване на относителните външни дългови задължения не е най-доброто макроикономическо решение. Следването на подобна политика е в състояние да задържи икономическия растеж, което от своя страна ще въздейства негативно и върху подобряването на международната финансова позиция на страната. На преден план излизат изисквания, свързани с цялостното придвижване на икономиката в посока към по-висока ефективност и интегритет и това движение е предпоставка и за намаляване на относителното дългово натоварване.

Фигура 15

Фигура 16

С времето проблемът с външнодълговото натоварване се преадресира. През първата половина на 90-те години на XX век целият външен дълг тежеше и се носеше от правителството. Картината значително се промени след въвеждането на ПС и най-вече в началото на новия век. Държавата започна последователно да свива своята външнодългова активност за сметка на частния сектор (фиг. 15). Паралелно с това се наблюдава и ясно очертана тенденция към промяна в матурирещата структура на brutния външен дълг (фиг. 16) – в посока към увеличение на краткосрочния дълг, който е най-рисковият елемент от brutния външен дълг.

Посочените промени станаха възможни благодарение на създадените условия за настъпателното поведение на частния бизнес. Нарастващите чуждестранните инвестиции у нас прокараха финансови мостове към световните капиталови пазари. Бизнесът започна самостоятелно да оценява рисковете от разширяване на дълговото си натоварване и да поема подобни рискове.

Таблица 1

България 2000-2005: Структура на платежния баланс (млн. EUR)

	2000 г.	2001 г.	2002 г.	2003 г.	2004 г.	2005 г.
Текуща сметка	-761	-855	-403	-972	-1131	-2531
Преки инвестиции (нето)	1100	893	951	1827	2244	1856
Прираст на brutния външен дълг	1036	52	-1166	-128	1882	1803
Прираст на публичния външен дълг	481	-178	-1738	-913	-619	-1290
Прираст на частния външен дълг	556	231	572	784	2500	3093
Други (нето)	-1186	333	1335	-97	-1594	-559
Резерви и друго финансиране	-188	-425	-717	-630	-1400	-569

На табл. 1 може да се проследи агрегираната структура на платежния баланс. Текущата сметка последователно се влошава, но тя се финансира от приток на чуждестранна валута по линия на финансовата сметка. През последните две години решаващ принос за общия положителен баланс имат новите емисии на външен дълг на частния сектор. През 2005 г. нетните постъпления на преки чуждестранни инвестиции не са в състояние да покриват дефицита по текущата сметка, а и се фиксира чувствително изтичане на чуждестранни валутни ресурси, свързано с намалението на външния дълг на публичния сектор. Недостигът на чуждестранни валутни ресурси, вкл. и за попълването на международните валутни резерви на страната, се покрива от привлечените чуждестранни финансови ресурси на частния сектор. Проблемът е дали и доколко подобна ситуация може да индуцира рискове и напрежение на макроикономическо равнище.

В условията на ПС и при действащия изключително либерален валутен закон у нас макроикономическото управление не притежава лостове за

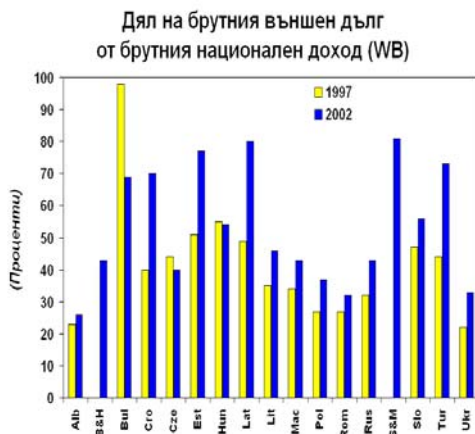
регулиране и контрол на външnodълговите емисии на частния сектор. Законово регламентираната свобода на презграничното движение на капитали (либерализация на платежния баланс) не допуска административна намеса за въздействие върху капиталовите потоци.

При определено стечение на обстоятелствата изменението на потоците от фиг. 15, фиг. 16 и табл. 1 би могло да възбуди макроикономически напрежения. Новоемитираните емисии на частен външен дълг трябва да подобрят възможностите на бизнеса за генериране на чуждестранни валутни приходи. Ако това не се случи в необходимото време и в необходимите размери, тогава бъдещото погасяване на външnodълговите задължения на частния сектор може да става за сметка на brutните валутни резерви на страната. Правителството може да се изправи пред ситуация, която изисква емисии на нов публичен външен дълг за попълване на тези резерви. А такова развитие е нежелателно.

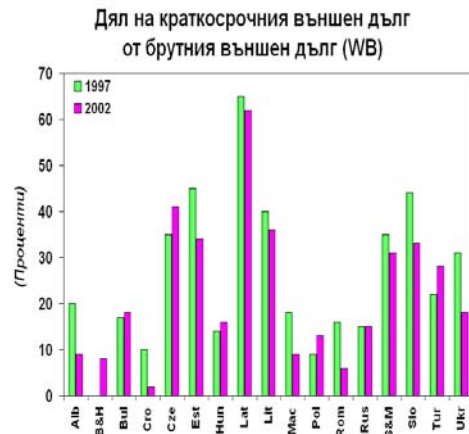
Макроикономическа политика

Аналитичните оценки показват, че по-нататъшното целенасочено (силово) намаляване на външnodълговото натоварване въздейства негативно на възможностите за икономически растеж. Подобряването на външnodълговите показатели в бъдеще трябва да става не за сметка на абсолютното намаляване на brutния външен дълг, а за сметка на прогресивно вътрешноикономическо развитие и най-вече – на засилващите се международни позиции на местната валута. Още повече, че практиката показва, че умереното външnodългово натоварване, особено когато то се развива в контекста на европейската ни интеграция, се възприема позитивно (фиг. 17 и 18).

Фигура 17

Фигура 18

Източник. Global Development Finance 2004. Vol. II: Country Tables, Table 3, WB.

Използването на натрупания фискален резерв за предсрочно погасяване на част от публичния външен дълг в края на 2005 г. и началото на 2006 г. може да се оцени положително както в икономически, така и в чисто политически контекст. Безусловно е препоръчително използването на съществуващите възможности (подходящо дозирани) за извличане на икономическа изгода чрез обратно изкупуване на външни задължения, но в конкретния случай този акт имаше и своеобразни политически измерения, доколкото показваше, че предназначението на фискалния резерв е преди всичко да осигури стабилни условия за регулярно обслужване на публичния външен дълг. По-нататъшното развитие на форсирани събития в тази област в бъдеще обаче ще бъде нецелесъобразно. Още повече, че например една пета от фискалния резерв са средства на социалноосигурителните фондове (2005 г.), с които правителството не е редно да се разпорежда.

На този етап не се очертава необходимост от конкретни действия по ограничаване на външнодълговата активност на частния сектор. Макроикономическото управление трябва да следи внимателно развитието на процесите и на потенциала на частния сектор за регулярно погасяване на външнодълговите му задължения. Затрудненията в тази област, които неминуемо ще се отразят върху динамиката на брутните валутни резерви, трябва преждевременно да се отстраняват най-вече чрез политика на стимулиране на експортната дейност.

Текуща сметка на платежния баланс

Състояние

Поддържането на дефицит на текущата сметка на платежния баланс е характерно явление за държавите в преход към пазарна икономика. От всички страни в ЦИЕ единствено Русия отчита категорично позитивни стойности на текущата си сметка благодарение на изключителното си богатство и интензивния износ на минерални ресурси (най-вече течни горива).

Текущата сметка на България е негативна почти за целия период от 1990 г. насам. Единствените изключения с положителна текуща сметка са 1996-1997 г. поради фиксираното драстично обезценяване на местната валута.⁸ Статистиката обаче показва систематично разрастващ се разрыв в търговския баланс с последващо задълбочаващо се негативно отражение върху текущата сметка, което все повече привлича вниманието на анализаторите.

Причините за дефицита на текущата сметка са разбираеми, но все пак смущаващи. Ускорената интеграция на страната в европейските финансови и икономически структури неминуемо изисква и предполага преплитане на

⁸ В действителност ситуацията с текущата сметка през 1996-1997 г. може да се цитира като христоматиен пример (макар и в определена степен в гротескни форми) за оздравителното действие на валутната обезценка при дълбока финансова криза.

финансово-икономическите взаимодействия, а първоначалният ефект винаги действа негативно на текущата сметка.

Таблица 2

България 2000-2005: Текуща сметка на платежния баланс (млн.EUR)

	2000 г.	2001 г.	2002 г.	2003 г.	2004 г.	2005 г.
Текуща сметка	-761	-855	-403	-972	-1131	-2531
Търговски баланс	-1280	-1778	-1878	-2426	-2954	-4369
Услуги	548	331	505	553	693	667
Доход	-345	30	404	288	238	247
Текущи трансфери	316	562	566	613	891	925

На табл. 2 може да се проследи структурата на платежния баланс на България в началото на XXI век. Традиционно търговският баланс е отрицателна величина, която се компенсира (отчасти) от останалите агрегирани елементи на текущата сметка. Услугите (с туризма като основен позитивен компонент) допринасят за смекчаване на търговския дефицит. Също позитивно въздействие оказват и нетните текущи трансфери, чиято основна съставка са частните текущи трансфери. Последните са формирани предимно от чуждестранни валутни трансфери на български емигранти в чужбина. В последно време (2006 г.) се преоцени (статистически) участието на дохода (компенсация на наетите) при формирането на текущата сметка. По-специално, за 2004-2005 г. (като начало) бяха преоценени по подновена методология доходите в чуждестранна валута на български граждани, работещи временно в чужбина – предимно в рамките на позволените три месеца в страните от ЕС. Разликата се оказва чувствителна – докато старата методология оценява трудовия доход в рамките на 50-60 млн. EUR годишно, то по-точното отчитане на реалностите повиши същия този доход до над 1 млрд. EUR!⁹

Източниците за нарастването на дефицита на търговския баланс са както в рамките на текущата сметка, така и във финансовата сметка. За 2004-2005 г. например се оценява, че в страната са постъпили средногодишно близо по 2 млрд. EUR (почти една десета от БВП!), заработени от български граждани в чужбина (официални емигранти и работници-гастролъори) – наполовина от официалните емигранти, от една страна, и от гостуващи работници, от друга. Тези суми до голяма степен съучастват във формирането на търговския дефицит от 3-4 млрд. EUR. Потокът от чуждестранна валута по линия на временно работещите български граждани в чужбина (ЕС), както и от официалните емигранти, може да се оцени като косвена материална подкрепа най-вече от ЕС.

⁹ По аналитични оценки действителните трансферирувани суми по този канал са около два пъти повече (Ratha, D. Remittances: A Lifetime for Development. - Finance and Development, IMF, December 2005, p. 42).

Във финансовата сметка на платежния баланс се отразява презграничното движение на капиталови потоци. През 2004-2005 г. например се отчита средногодишен нетен приток на чуждестранни валутни ресурси в рамките на около 3 млрд. EUR. Основната част от тази сума е във вид на чуждестранни инвестиции или на емитиран външен дълг на частния сектор. Последният показател отразява основно финансово-кредитни взаимоотношения между местни предприятия по линия на преки чуждестранни инвестиции, от една страна, и съответните централи в чужбина, от друга. И при двата случая притокът на капитали у нас е предназначен за развитие на производствения сектор, т.е. предполага внос на машини и съоръжения. Конкретните пресмятания показват, че преобладаващата част от тези входящи капитали напускат обратно България за изплащане на вносни суровини, машини и съоръжения в рамките на същата текуща година, т.е. те не се задържат вътре в страната. Платежният баланс фиксира един почти непрекъснат оборот на чуждестранни валутни ресурси по линия на чуждестранни инвестиции и на емитиран чуждестранен дълг. Само малка част от този вид финансови ресурси остава в страната във вид на направени вътрешни разходи.

Съществува още една съставка на платежния баланс, която внася смущения при оценката на дефицита по текущата сметка. Става въпрос за позицията *“Грешки и пропуски”*. Тя отразява неразпределени презгранични чуждестранни валутни потоци (нето). През 2006 г. БНБ предприе последователни мерки за преразпределение на тази позиция, при която се промениха основни финансови показатели. Има основания да се смята, че съществена част от тези *“Грешки и пропуски”* са свързани с текущата сметка.

Макроикономическа политика

Макроикономическата политика, насочена към намаляване на напреженията в платежния баланс, индуцирани от дефицита в текущата сметка, трябва да се фокусира към източниците на формиране на дефицита. Възможностите за ограничаване на доходите на населението с оглед на ограничаване на търсенето на вносни стоки и услуги не бива да се пренебрегват, но и да се надценяват.

Необходимо е изрично да се отбележи, че нашата икономика фиксира категорични положителни импулси от българската емиграция (както постоянна, така и временна) в чужбина във вид на репатрирани финансови ресурси в значителни мащаби (до една десета от БВП!).¹⁰ Макроикономическото управление трябва да намери начини за поддържане и активизиране на тази

¹⁰ В специализираната литература съществуват мащабни изследвания, които доказват практически съществения принос на притока на финансови ресурси по тези канали върху вътрешната икономическа динамика (*Giuliano, P., M. Ruiz-Arranz. Remittances, Financial Development and Growth. IMF Working Paper WP/05/234, December 2005*).

дейност. Установяването на трайни и действени контакти с живеещите (и временно пребиваващи) в чужбина български граждани и стимулирането на естествените връзки с родината са дейности с чисто икономически последици от взаимен интерес. Не бива да се подценяват всякакъв вид контакти, вкл. културни, спортни, туристически. Не е редно да се допусне българските граждани в чужбина да се чувстват изолирани от първоначалната си родина. Страната ни трябва да изработи нова действена политика спрямо българската диаспора - в посока на поддържане на българското самочувствие и самосъзнание, неоткъсване и неизолиране от родната среда, пълна информираност за промените и перспективите без премълчаване на каквато и да е истина, разкриване на възможностите за бизнес. Част (може би немалка) от българската емиграция ще се асимилира в новата си родина, но друга част (може би чувствителна) ще остане привързана към България. Практиката показва, че немалко емигранти (а и техни потомци) са склонни да поддържат икономически контакти с първоначалната си родина, което в никакъв случай не бива да се подценява.

Най-вероятно търговският дефицит и в близкото бъдеще ще поддържа чувствителни негативни стойности. Не е реалистично да се предвиждат варианти на пряко свиване на вноса. Би било възможно обаче негативният търговски дефицит да се компенсира от други дейности, например туризма. Туризмът у нас като източник на национално богатство далеч не е изчерпан. Той може да удвои, а дори и утрои постъпленията от чуждестранни валутни средства в близката перспектива. Подобно развитие обаче предполага целенасочени и систематични действия за подобряване на качеството на туристическите услуги (вкл. инфраструктурни), както и за подходящо рекламиране. В това отношение макроикономическото управление все още е в дълг към обществото.

Не на последно място, трябва да се създадат и поддържат условия за разгръщане на вътрешната конкуренция, за привличане в страната на признати световни производители с оглед на развитие на антиимпортни производства. Дългосрочните и стратегическите инвеститори се интересуват преди всичко от политическата стабилност, дългосрочна конвертируемост на валутата, сигурност на репатрирането на доходите. Особеностите на данъчната система, справедливото третиране на всички инвеститори, гаранциите срещу данъчни злоупотреби от страна на официални длъжностни лица се оценяват като по-важни, отколкото различни по характер данъчни облекчения. Последните не могат да компенсират отсъствието на сигурност, която системата е (или не е) в състояние да предложи и осигури.

Всякаква колебливост и отстъпчивост пред настоявания на местни производствени обединения за т.нар. *„защита на националното производство“* чрез въвеждането на антиимпортен чадър е вредно и безперспективно (макар че е политически примамливо). Местният производител трябва да е наясно, че единствената възможност за просперитет е повишаване на ефективността и

конкурентоспособността и че трябва сам да изработи и да изпълни необходимите производствени и управленски решения за спечелването на потребителя.¹¹ При дори и нетвърди (колебливи) сигнали за провеждане на форма на протекционистична макроикономическа политика, ще задейства добре познатият в практиката и анализиран в теорията синдром на *“моралния риск”* (*“moral hazard”*) – щом като се допуска възможност, тя реално ще се използва. Последствията неминуемо ще рефлектират в забавяне на социално-икономическия просперитет.

Институционална уредба

Състояние

В условията на българската икономика на прага на приемането в ЕС натежават по своята важност институционалните фактори на социално-икономическия прогрес. В действителност всички критики от страна на Съюза към България сега се отнасят до незадоволителното функциониране на националните институции. Корупцията, криминалността, качеството на съдебната система и много още други висящи проблеми (в крайна сметка – икономически по своята същност) са следствие от некачественото функциониране на институциите.

Конструирането на работещи пазарни институции е процес, който изисква многогодишни последователни и целенасочени усилия. Либерализацията на цени, лихви и обменен курс може да се извърши буквално за ден, мащабната приватизация изисква повече време и по-дълга подготовка, докато изграждането на институциите предполага промяна на доминиращия манталитет. При изграждането на необходимата институционална среда се сблъскват лични, групови и партийни интереси, които забавят икономическия прогрес. Институционалната промяна засяга най-непосредствено и дългосрочно както лични, така и групови позиции, поради което и нейното прокаране е мъчителен и труден процес. Проблемът обаче опира до осмисляне на механизмите, които биха осигурили дългосрочен икономически и обществен просперитет и на тази база атакуване на причините (а не следствията) за незадоволително функциониране на икономиката.

Качеството на институциите трудно се поддава на количествена оценка. Все пак обаче могат да се намерят отделни косвени макро-икономически показатели, които дават информация за начина, по който икономическите агенти и населението оценяват комплексната институционална среда, от една страна, както и въздействието на действащата

¹¹ Й. Шумпетер приема като *“изходен пункт”* на анализа на икономическата динамика обстоятелството, че *“... всеки производител действа винаги въз основа на определено, привично за него положение на нещата и променя своето поведение само дотолкова, доколкото обстоятелствата го принуждават”* (Шумпетер, Й. Теория на икономическото развитие. М., “Прогресс”, 1982, с. 109).

институционална структура върху поведението на икономическите агенти и населението, от друга.

На фиг. 19 е представено изменението на нормата на натрупване и на спестяване у нас след 1998 г. В икономическата теория и практика се оценява, че равнища на разглежданите показатели от порядъка на 15% и по-ниски са недостатъчни за осигуряване на съвременно технологично обновление и на приемлив икономически растеж. Точно такава е равнището на спестяванията у нас. Тук безусловно не са за пренебрегване чисто психологическите мотиви. Склонността към спестяване на населението и на икономическите агенти е своеобразна мярка за доверието в официалните институции. Ако бъдещето е предвидимо и институционалното поведение на макроикономическия елит вдъхва доверие, то населението ще бъде склонно да повишава и да инвестира спестяванията си. Обратно, ако институционалната уредба на обществото не вдъхва сигурност и доверие, тогава е за предпочитане заработените средства да се използват максимално за нуждите на днешния ден.¹²

Фигура 19

Нормата на натрупване бележи явно очертана тенденция към нарастване до около 25% в края на периода, която обаче не бива да се надценява. За дискутирания период бяха финализирани приватизационни сделки на мащабна държавна собственост и те привлякоха значителни

¹² Широко разпространено опростено разбиране е, че ниското равнище на спестяване се предопределя от ниско равнище на доходи. То може да се посочи като заблуда и като образец на необмислено повърхностно заключение. *Първо*, понятието "ниски доходи" е трудно за формулиране в абсолютни измерения, и *второ*, спестявания има при всякакъв размер на доходите. В допълнение, още Дж. С. Мил доказва, че "спестяването не намалява потреблението" (Шумпетер, И. История на икономическия анализ. Т. II - от 1790 до 1870 година. С., "Прозорец", 2000, с. 381).

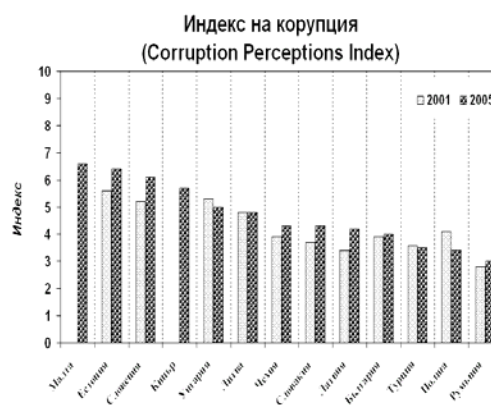
чуждестранни инвестиции. През последните пет-шест години преките чуждестранни инвестиции у нас формират почти половината от брутното образуване на основен капитал, т.е. вътрешните източници за натрупване са на много по-ниско равнище от показаното на фиг. 19. В непосредственото бъдеще обаче трябва да се уповаваме единствено на атрактивността на икономиката и на подобрената вътрешната институционална среда за привличане на инвестиции.

Показателно е също масираното инвестиране на населението в непроизводителни мощности и дейности (люксово строителство, показно потребление и др.). Бягството и нежеланието за производствено инвестиране може да се оцени също като форма на недоверие към официалните държавни институции и като следствие от некачествено функциониращи държавни институции. Производствените мощности се поддават много повече на различни начини за фактическо експроприране и отчуждаване, отколкото недвижимата непроизводствена собственост. Не бива да се отминава и влиянието на (не)ефективно действащите капиталови и финансови пазари.

Фигура 20

Фигура 21

Източник: Transparency International (Интернет);

Корупцията е проблем, който неотстъпно привлича вниманието на анализаторите. Некачественото функциониране на институциите поражда и поддържа условия за корупция, която минира възможностите за стабилен икономически растеж. На фиг. 20 може да се проследи нищожният прогрес, направен от България по пътя към преодоляване на корупцията¹³. Заслужава

¹³ По оценки на международна неправителствена организация *Transparency International*. Максималната оценка е 10 и тя съответства на некорумпирана администрация, а минималната оценка 0 означава изцяло корумпирана администрация.

да се отбележи, че този прогрес е осъществен до 2001 г. и след това се оценява практическо задържане на равнището на корупция, а дори и известно влошаване (2005 г.). На фиг. 21 е показана наредбата на страните от ЦИЕ по степен на корупция и картината е отново нерадостна. Не може да се очаква позитивно отношение на населението и икономическите агенти към макроикономическите институции при такова „стабилно“ корупционно състояние. Ако ситуацията не се подобри чувствително, икономическата перспектива не би могла да бъде цветуща.

Макроикономическа политика

Преходът на България към пазарна икономика започна в началото на 90-те години на XX век и най-вероятно ще завърши с изграждането на качествена институционална структура. В институциите (в най-общ смисъл) се кръстосват всички доминиращи групови и лични интереси, те не могат да се променят с магическа пръчка за броени дни (години!?), а изискват неотклонни и последователни принципно насочени усилия.

Като правило управляващият елит не си дава ясна сметка за мащабите на негативните последици от лошо и некачествено функциониращите институции.¹⁴ Съзнателното (поради интереси) или несъзнателното (поради незнание) недообработване на отделни законови положения, както и благосклонното (или недоброръководното) неспазване на законови изисквания формират среда на недоверие и несигурност, която в крайна сметка ерозира устоите на икономиката и обществото. Императивите на днешния ден сякаш естествено надделяват и болезнената пренастройка се отлага за по-добри времена. Същевременно, както практиката непрестанно го препотвърждава, всяко подобно избягване минава устоите и на краткосрочните цели.

Най-ефективният начин за оставяне на трайни положителни следи в националната история е заемането с и решаването на болезнените за обществото проблеми. България не може да продължи успешно напред без наличието на качествено функциониращи институции. Макроикономическият (а и политическият елит) трябва да намери сили и средства за изграждането на необходимата съвременна институционална среда. Всякакви други „успехи“ ще са илюзорни и напълно преходни.

Модерното институционално устройство предполага промяна на манталитета както на управленския елит, така и на населението. В крайна сметка асоциирането ни към европейските структури се свежда най-вече до

¹⁴ В преследване на лични и групови интереси управляващият елит е склонен да се поддава на лобиране при формиране на законите и да не се замисля особено за възможните (чисто икономически!) неблагоприятни последици за обществото. Този проблем е достатъчно подробно изучен в специализираната литература. Р. Коуз например изрично подчертава, че „... законодателството оказва чувствително влияние върху функционирането на икономическата система и в определен смисъл я контролира“ (Coase, R. *Essays on Economics and Economists*. The Uni. of Chicago Press, 1994, p. 11).

сходимост на начина на живот, на оценка на обкръжаващата среда, на отношение към отделните елементи от общественно-икономическия живот. В това отношение е необходима съзнателно провеждана просветителска политика с изоставяне на всякакви популистки по характер елементи както на населението, така и на партийните структури.

Социално-икономическо разслоение на обществото

Състояние

Българското общество боледува перманентно от много сериозен проблем в структурата на населението, чието решаване се отлага, а негативните последици се потушават. Става въпрос за тази част от населението, която неизменно заема най-ниските етажи по качество на човешкия капитал и се възпроизвежда непрекъснато по един и същ начин, оставайки в една и съща непривлекателна маргинална категория. т.нар. ромско население. Наличието на подобна устойчива и възпроизвеждаща се категория в структурата на населението е както социален, така и чисто икономически проблем. Това население е с висока раждаемост, не се включва в системата на образование (остава неграмотно в преобладаващата си част), не е в състояние да изпълнява квалифицирана производителна дейност. То е постоянен нетен ползвател на социалноосигурителни услуги и помощи, т.е. обречено е перманентно да *“тежи”* на държавния бюджет.

Макроикономическа политика

България и българското общество все повече и по-ангажирано трябва да се обърнат с лице към разглеждания проблем. Той е от компетенцията единствено на българското общество и очевидно няма да се реши от само себе си. Трябва да се намерят и внедрят действени механизми за качествена промяна на статуквото. Както показва световният опит, решението на проблема (вероятно) е в поемането и култивирането преди всичко и най-вече на подрастващото поколение. Необходими са твърда управленска воля и значителни финансови ресурси за продължителен период. По-нататъшното игнориране фактически на този проблем крие реални рискове за социално дестабилизиране.

Възможен вариант за решаване на проблема е въвличането, възпитаването и интегрирането на подрастващото поколение под грижите на официални държавни институции тогава, когато родителите не са в състояние (или не желаят) да се грижат за израстването на децата си. Подобна практика дава добри резултати в развитите страни (най-вече в САЩ). Изхождайки от принципната максима, че обществените условия формират съзнателното отношение към света, може основателно да се очаква, че идващите поколения от такъв произход ще осъзнаят печелившия вариант на своето собствено съществуване и ще направят съзнателно очаквания добър избор.

Статистическа специфика

През последните 10-15 години националната статистика у нас изживя драматичен период в своето развитие. Започвайки с изключително съмнително качество на произвежданата статистическа макроикономическа информация в началото на 90-те години, с времето постепенно се внедриха положителни статистически практики. Въпреки това обаче съществуват редица индикации (както чисто методологически, така и косвени, резултативни), че не всичко е във възможно добро качество. Проблемът е важен не само и не толкова от гледна точка на статистическото изчистване на показателите, колкото за формирането на реалистична представа за промените в социално-икономически план, както и за адекватна оценка на последствията от едни или други макроикономически решения.

Методологическа несъвършеност

Структурата на *домакинските бюджети* стои в основата на оценката на последствията от конкретни макроикономически въздействия – влияние на икономическата политика върху жизненото равнище (в най-общ план), както и върху оценката на инфлацията (чрез използваната система от тегла). Същевременно съществуват основания за съмнения в точността на показателя.

Таблица 3

Наблюдавани домакинства за оценка на домакинските бюджети (бр.)

	1984 – 1993 г.	1994 г.	1995 - 1997 г.	1998 - 1999 г.	2000 – 2001 г.	Февруари 2002 г.	Юли 2002 г.
Домакинства	2508	6108	6000	3000	6000	4200	3000
Гнезда	418		1000				

Източник. Статистически годишник 2004. НСИ, с. 103.

За последните две десетилетия НСИ променя съществено броя на наблюдаваните домакинства за оценка на домакинските бюджети (табл. 3). Не се привежда никаква официална информация за причините за промяна. При това вариацията е чувствителна. Съществуват и отделни години, в рамките на които наблюдаваните домакинства се променят (например 1997 и 2002 г.). Критерият за избор на броя на домакинствата остава неясен. В допълнение съмненията за репрезентативността на наблюденията са значими. Изборът на домакинствата, участващи в наблюденията, се извършва при съблюдаване на случайността, но със съществени условности. Например „...всяко случайно избрано домакинство, което не желае или няма възможност да сътрудничи на изследването, се подменя с друго от същото гнездо и със същия брой членове“. По признание на НСИ „... някои от домакинствата, особено тези с високи доходи не желаят да разкрият истинските си доходи ...“, а „... делът на неотговорилите

домакинства е около една трета и е най-висок при групата с високи доходи".¹⁵ В такъв случай достоверността на оценките, както и тяхната съпоставимост, остава съмнителна, още повече, когато те се използват като входна информация за пресмятане на други показатели (например инфлация, динамика на реалните доходи на населението и др.). Важно е и обстоятелството, че наблюденията на домакинските бюджети се използват и като източник на данни за оценка на БВП по елементи на крайното използване.¹⁶

Индексът на потребителските цени е основен макроикономически показател, който се използва както като резултат (от конкретно провеждана макроикономическа политика), така и като вход (например за компенсационни плащания, за оценка на реална динамика и др.). Съществуват редица основания за натрупване на съмнения относно адекватната му оценка:

1. При пресмятането на индекса се използва съществено структурата на домакинските разходи, а по-горе бяха изказани съображения за нейната условност.

2. Игнорират се регионалните особености, което би трябвало да доведе до изкривяване на крайните оценки. Това основание е толкова по-важно предвид чувствителните различия в начина на живот в силно развитите центрове, от една страна, и в периферните региони, от друга. Оценката на индекса се извършва единствено на национално равнище, при изравняване на разходните модели и различия.¹⁷

3. Наблюденията на цените в българската статистика покриват *"супермаркети, универсални магазини, специализирани магазини и други"* (например кооперативни пазари).¹⁸ Съществено различие в сравнение с Португалия е невключването на *"дисконтиращи магазини"*, т.е. такива като широко навлизащите напоследък у нас магазини от европейски и световни търговски вериги за мащабно пазаруване при дисконтирани цени. Такъв тип търговски центрове, предлагащи дисконтирани цени, покриват все по-голяма част от търговското обслужване.

4. Остават нерешени проблемите, свързани с отчитането на промененото качество на стоките.¹⁹

5. Незадоволително е и използването на допълнителни информационни източници за уточняване и коригиране на проблематично събраната информация.

¹⁵ Методика и организация на изследването на бюджетите на домакинствата. НСИ, 2006, т. 5; Национални сметки за България (източници, методи и оценки). С., НСИ, 1996, с. 63-64.

¹⁶ Национални сметки за България..., с. 63.

¹⁷ Тази особеност е подчертана в съвместното българо-португалско изследване *Dancheva, A., R. Evangelista. A Comparison of the Portuguese and Bulgarian Consumer Price Indices.* НСИ (Интернет), с. 6.

¹⁸ Методика за статистическо изследване на потребителските цени. С., НСИ, 1997, с. 12; *Dancheva, A., R. Evangelista.* Цит. съч., с. 8.

¹⁹ На този момент се обръща внимание в цитираното българо-португалско изследване.

Резултатни несъответствия

Ако скоростомерът показва, че се движите с 100 км/час и въпреки това изминавате разстоянието от София до Пловдив за три часа, значи нещо в измервателния уред не е в ред. И никакви уверения, че такива скоростомери се използват и от космическите кораби, не могат да звучат успокоително. Това е и начинът за оценка на качеството на статистиката чрез оценка на резултатите на изхода.

Таблица 4

Основни показатели на фискалната политика, 1997 г. (%)

	ДДС (стандартна ставка)	Данък общ доход	Корпоративен данък	Дял на приходите в държавния бюджет от БВП
Германия	16.0	27-53	30-45	37.5
Великобритания	17.5	20-40	33	35.3
Испания	16.0	28-56	35	35.3
Ирландия	21.0	27-48	30	34.8
Португалия	17.0	14-40	36	34.5

Източник: *Tanzi, V.* Globalization, Tax Competition and the Future of Tax Systems. IMF WP/96/141, Dec 1996, p. 14, 17; *Shome, P.* Taxation in Latin America: Structural Trends and Impact of Administration. IMF, WP/99/19, Feb 1999, p. 5; Financial Times, Oct 28, 1998, p. III.

Косвен показател за съществуването на проблеми при оценката на БВП е динамиката на относителния дял на сумарните данъчни плащания (нето данъци върху продуктите, мита върху вноса и ДДС) в БВП. През 1998 г. те са 12% от БВП и този дял нараства последователно до 17.4% през 2005 г. независимо от това, че през всичките тези години се наблюдава ясно изразена тенденция към намаляване на всички данъчни ставки. Логичното обяснение на този статистически феномен се свързва с непълното оценяване на БВП, доколкото данъчните постъпления са безспорен установяем факт.

Повишено внимание изисква и предполага анализирането на относителните величини на елементите на държавния бюджет (най-вече приходи и разходи) спрямо агрегирани макроикономически показатели (БВП) в контекста на действащите данъчни ставки. За илюстриране на проблемите на табл. 4 са представени възлови показатели на фискалната политика в избрани страни от ЕС през втората половина на 90-те години. Основните данъчни ставки в разгледаните държави превишават значително съответните у нас и въпреки това относителната величина на приходите в държавния бюджет в тези страни е под съответния показател в България (тук тя е примерно около 40% от БВП). Изводът не може да бъде двусмислен – официално отчитаната величина на БВП е значително под реално произвеждания в страната. Причините трябва да се търсят най-вече в качеството на официалната статистика. При всички случаи наблюдаваните несъответствия далеч не са за подценяване, доколкото са свързани с неадекватно проектирана фискална политика.

Подобряването и усъвършенствуването на официалната статистическа отчетност предполага и разширяване на основата за възможни допълнителни композиционни оценки. Например БВП продължава да се оценява само по производствения метод и по метода на крайното използване.²⁰ НСИ формира елементите на БВП по метода на доходите като странична резултативна дейност (макар и "паралелна") и така се пропуска използването на допълнителен критерий за уточняване на статистическата оценка на БВП.

*

Икономическата теория не предлага твърди и сигурни рецепти за икономически прогрес. В света си съжителстват различни варианти на икономическа политика, които водят до твърде различни, понякога дори и несъвместими резултати. Нито една конкретна макроикономическа политика сама за себе си не може да осигури желаните позитивни резултати. Това вероятно е причината, поради която макроикономическото управление се определя като съчетание от наука и изкуство.²¹ Немалка роля изпълнява икономическата интуиция и способността за правилна ориентация в изключителното разнообразие от разностранно действащи условия и фактори.

Изработването на макроикономическата политика трябва да отчита цялата съвкупност от генотипни характеристики. Бъдещето зависи от настоящето, но за добро или лошо - и от миналото. Пренебрегването на традиционно сложили се особености, макар и с искрени намерения за по-бързо и ефективно придвижване към желана траектория и равнище, може да изкриви очакваните резултати. Още повече, ако очакванията са изградени върху нереалистични и преекспонирани хипотези.

Стремехът към стимулиране на икономическия растеж трябва да бъде подходящо насочен. В условията на България от началото на XXI век на преден план по важност в ранжировката от проблеми стои изграждането на цялостна логически обвързана система от работещи пазарни институции. Те предопределят качеството на бизнес-условията, които в крайна сметка детерминират отношението на инвеститорите към конкретна икономическа експанзия. Заобикалянето на институционалните императиви чрез предприемане на повърхностно активна макроикономическа политика представлява опит за третиране на последствията, а не на причините. Подобен подход не може да доведе до положителни резултати.

Особено важно е осигуряването на всички възможни социално-икономически свободи на населението, което допринася по решителен начин

²⁰ Основни макроикономически показатели 2003. С., НСИ, с. 12.

²¹ Много и известни икономисти акцентират на връзката между наука, изкуство и интуиция при икономическия анализ. Според Й. Шумпетер например "интуитивното долавяне на вътрешната логика на нещата надхвърля актуалните доказателства" (Шумпетер, Й. История на икономическия анализ. Т. II..., с. 319).

за конструктивно действие на пазарните взаимодействия и разгръщане на творческата частна инициатива. Наличието само на отделни видове свобода (например политическа) може да донесе пропагандни активи на управленския елит, но не и да задейства и да завърти пазарния двигател на икономическия растеж. Утвърждаването на различни по характер човешки свободи корелира тясно с чувството за социална справедливост, което безусловно е действаща предпоставка за разгръщане на индивидуалната инициатива.

Управленските екипи трябва да се простят с илюзията, че съществуват и могат да бъдат открити лесни магически решения на трудни икономически проблеми. В условията на България именно подобно разбиране стои в основата на макроикономически експерименти с дискреционното управление. В съответствие с добре известен кибернетичен принцип трудните проблеми изискват трудни решения. Нещата се влошават, когато населението е склонно да повярва и се поддава на внушението, след което логично следва разочарованието.

Икономическата теория не е единодушна по отношение на плюсовете и минусите на дискреционната макроикономическа политика. Все пак обаче в по-ново време се забелязват по-ясни сигнали за пренасочване към по-премерени, по-въздържани и по-лимитирани действия на макроикономическо равнище. Това се отнася с много по-голяма сила за малките (а и дори за средните) страни и икономики, доколкото съвременният глобализиращ се свят предполага а priori движение в определено русло.

Забележително е колко бързо и категорично се наложи и се прие ПС от населението и икономическите агенти у нас. Доверието към паричните агрегати се възвърна на задоволително равнище. Положително се оцениха налагането на твърди правила за провеждане на монетарна политика. Транзакционните разходи рязко се понижиха, облекчи се планирането на инвестициите (особено дългосрочните), повиши се предвидимостта на монетарните процеси. Всичко това доведе до подобряване на условията за бизнес.

Добрата стратегия е придържането към твърди, ясни и устойчиви правила при провеждането на макроикономическата политика, притежаващи висока предвидимост. Правилата трябва да включват безпрекословно придържане към пазарните принципи на управление по целия фронт от икономически взаимодействия, последователно култивиране на чувство за поемане на риск от страна на населението и икономическите агенти за извършваната икономическа дейност, както и носене на отговорност за възможните и вероятните последствия. Държавата трябва да престане да бъде социален гарант за всички възможни икономически неблагоприятия в страната, а да изпълнява ясно дефинирани, разписани и разгласени функции, достатъчно добре формулирани и известни в теорията на пазарното стопанство.

30.V.2006 г.